

ANTAL ATTILA

AZ ANTROPOCÉN ÉS AZ ÖKOLÓGIAI MARXIZMUS

Mi az az antropocén?

■ Korszakunkkal beléptünk a Föld nevű bolygó legújabb geológiai – és egyúttal társadalmi, politikai – korszakába, az antropocénbe, amelynek a kezdetét az emberiség által a Föld ökológiájára és ökoszisztémájára gyakorolt, végleges és visszavonhatatlan hatástól számítjuk. Az antropocén az ember által okozott klímaváltozásra vonatkozik. Bár 2016 augusztusában a Rétegtani Nemzetközi Bizottság (International Commission on Stratigraphy) és a Geológiai Tudományok Nemzetközi Szövetsége (International Union of Geological Sciences) nem fogadta el hivatalosan magát a kifejezést,¹ ettől még az antropocén meghatározza a tudományos és politikai vitákat. Ezt az is megerősíti, hogy az Antropocén Munkacsoport (Working Group on the Anthropocene) 2016. augusztus 29-én megszavazta magát a kifejezést, és használatát előterjesztette javaslatként a Nemzetközi Geológiai Kongresszusnak (International Geological Congress).² A *The Encyclopedia of Earth* szerint az antropocén a Föld legutóbbi földtörténeti korszakára vonatkozik, amelyet az emberi befolyásolás és antropogenikus hatások jellemeznek, mindez pedig az atmoszférában, a geológiai, a hidrológiai, a bioszférában lejátszódó és egyéb folyamatok ember általi végletes és gyakran visszafordíthatatlan, illetve globális – továbbá tudományosan bizonyított – megváltoztatásán alapul.³

Paul J. Crutzen⁴ – ezekhez hasonlóan – az ipari forradalmat jelöli meg az antropocén kez-

...alapvetően változtatja meg a gondolkodásunkat arról, hogy milyen viszonyban vagyunk a Földdel.

Az antropocén mögött meghúzódó gondolat, amely szerint az ember egy önállósult és mára domináló geológiai erővé vált, már benne volt

a közgondolkodásban és a kritikai elméletekben.

dőpontjaként, és úgy véli, hogy az ember globális környezetre gyakorolt hatásának fokozódását nézve helyénvalónak tűnik korszakunkra az antropocén kifejezés alkalmazása, amely kiegészíti a holocént, vagyis az elmúlt 10-12 000 év meglehetősen hosszú időszakát. Álláspontja szerint azért érdemes az antropocén kezdetét a 18. század második feléhez kötni, mert ekkor kezd el drasztikusan növekedni a metán- és a szén-dioxid-koncentráció a légkörben. Az emberiség tehát napjainkra a Föld legfőbb környezeti erejévé vált, amely körülmény óriási felelősséget ró ránk a környezeti és társadalmi fenntarthatóság tekintetében.⁵ Amint látni fogjuk, ezek azok a gondolatok, amelyeket egyrészt az ökológiai marxizmus az antropocén-diskurzus megjelenése előtt megelőlegezett, másrészt egyúttal ezek strukturálják a kortárs gondolkodást és politikát is.

Az antropocén beágyazottsága a marxista ökológiába

A marxista ökológiai gondolkodás történeti rétegei

■ A kapitalizmus és az abból kifolyó társadalmi-gazdasági jelenségek folyamatosan rombolják az ökoszisztémát, és igen súlyos, a társadalmi igazságossághoz kapcsolódó problémákat vetnek fel. A legtöbb környezetvédelmi világforum (klímatárgyalások, nemzetközi egyezmények) – amint azt láthattuk – bebizonyította, hogy a kapitalista világrendnek nem áll érdekében a 21. századra kialakult környezeti viszonyok radikális megváltoztatása, nem képes gyökeres fordulat véghezvinni céljait és módszereit illetően: a kapitalizmus önmagában nem képes elérni egy környezeti és társadalmi szempontból igazságos (világtársadalom eszméjét, és valljuk be, ez nem is kívánatos a globális kapitalizmus számára. Éppen ezért érdemes a kapitalizmus ökológiai lábnyom-érzékeny rendszeralternatíváival foglalkozni. A következőkben röviden felvázolom a marxista ökológiai gondolkodás legfontosabb tendenciáit Foster összefoglalója alapján⁶ a 20. századtól kezdve egészen napjainkig. Foster úgy érvel, annak ellenére, hogy Marx politikai gazdaságtanának és ökológiájának a viszonya mára tisztázódott az irodalomban, valamint elfogadottá vált, hogy igenis van magának Marxnak egy nagyon fontos ökológiai kritikái olvasata,⁷ a vita a természet és a társadalom dialektikájának irányába bontakozott ki a továbbiakban.⁸ Ez pedig ahhoz vezetett, hogy az ökológiai marxisták egy része elkötelezett a társadalom-természet dialektikája iránt, a másik irányvonal pedig a radikális társadalmi monizmus mellett tör lándzsát. Ezekből a tendenciákból elsősorban azokat mutatom be röviden itt, amelyek az antropocénról való kortárs gondolkodásban jelentősek lehetnek, vagy pedig hozzájárultak ahhoz.

A nyugati marxizmus igen sokáig tagadta a természet dialektikus felfogásának lehetőségét,⁹ ami összefüggött a szovjet marxizmustól és természettudományos látásmódtól való távolságtartással. Mindez a felvilágosodás szellemi hagyományaiiban gyökeredzik, amely megkérdőjelezhetetlen tételként mondta ki az ember dominanciáját a természet felett. Foster idézi¹⁰ Alfred Schmidtet, aki a nyugati világban 1971-ben megjelent *The Concept of Nature in Marx* című könyvében veti fel azt a dilemmát, hogy a felvilágosodásnak az ember masszív természet feletti uralmával szemben fogalmazódik meg a fiatal Marx gondolkodása, aki a természet humanizálásáról beszél, és ez egyúttal magában foglalja az ember természeti lényé válását is.¹¹ A természetre vonatkozó marxi gondolatok¹² kritikai interpretációja találkozott a természet dialektikus felfogásának elutasításával, mindez pedig két jelentős ökológiai marxista irányzat elkülönüléséhez ve-

zetett az 1980-as és 1990-es években: az egyik a korai ökoszocialisták (pl. Andre Gorz, Robyn Eckersley), akik negatívan tekintettek Marx ökológiai téziseire, és erősen közeledtek az ökopolitikai gondolkodás felé; a másik irányvonal a radikális földrajztudománynak a „természet megtermelése” tézise körül kristályosodott ki (pl. Neil Smith, Noel Castree), és az ökoszocialista vitáktól függetlenül bontakozott ki. Ebben a megközelítésben a baloldali társadalmi konstruktivizmus és a társadalmi monizmus keveredett az olyan politikai-gazdasági megközelítésekkel, amelyekben a természet a társadalom alá rendelőődött, és ez a gondolat a posztmodernista keretekbe ágyazódva egyre távolodóban van a klasszikus marxizmustól.¹³

Korszakunk ökológiai marxizmusában bekövetkezett egy – többek között az antropocén korszak eljövetele miatti – fordulat, amely egyértelmű töréspont az első generációs ökoszocialistákhoz képest, és középponti gondolata Marx ökológiai gondolatainak rekonstrukciója. A második generációs ökoszocialisták vagy ökológiai marxisták – akik közé sorolható maga John Bellamy Foster is – visszatérnek Marx és Engels politikai gazdaságtani kritikájába ágyazott sajátos ökológiai koncepciójához, amelyben jelentős pont Marx ökológiai értékelemzésének vizsgálata, továbbá az egyenlőtlen ökológiai csere (vagy ökológiai imperializmus).¹⁴ A második és a rájuk építkező harmadik generációs ökoszocialisták hozzájárultak a forradalmi ökológiai társadalmi mozgalmak kialakulásához. Ez a legújabb ökológiai marxizmus összekapcsolja a klasszikus alapokat a modern ökológiai kritikákkal, és egyértelműen elhatárolja magát azoktól a hiperkonstruktivisták irányzatoktól, amelyek úgy vélik, hogy a természet a kapitalista társadalom részévé válik, és alárendelőődik annak.¹⁵ Ez a „környezet utáni” (post-environmental) gondolkodás nem vitatja a globális tőkefelhalmozás és a korlátlan gazdasági növekedés paradigmáit, hanem azt hangsúlyozza, hogy a gépi/technológiai és a piaci mechanizmusok kapcsolódása megoldást jelenthet az ökológiai válságra.

Az antropocén értelmezése ökológiai marxista keretben

■ A természettudósok által bevezetett új geológiai korszakfogalomnak, az antropocénnek óriási jelentősége van a politika- és társadalomelmélet, a kritikai társadalomtudományok és persze az ökoszocializmus szempontjából is. Foster mellett érvel,¹⁶ hogy egy „második kopernikuszi fordulattal” egyenértékű, amely alapvetően változtatja meg a gondolkodásunkat arról, hogy milyen viszonyban vagyunk a Földdel. Az antropocén mögött meghúzódó gondolat, amely szerint az ember egy önállósult és mára domináló geológiai erővé vált, már benne volt a közgondolkodásban és a kritikai elméletekben. Foster szerint¹⁷ ez egy olyan gondolat, amelynek kidolgozásában a szocialista gondolkodók kulcsszerepet játszottak: már Marx és Engels is utalnak arra,¹⁸ hogy a világ egyetlen pontja sem érintetlen az ember által, hiszen mindenhová kiterjeszti uralmát. Foster kifejti, hogy maga az antropocén kifejezés az angol nyelvű szakirodalomban Alekszej Pavlov szovjet geológus nyomán gyökeresedett meg:¹⁹ Pavlov azt boncolgatta, hogy az ember olyan geológiai erővé vált, amely az egész bioszférát átforgalmazza. Az 1970-es években az amerikai Barry Commoner jutott nagyon hasonló következtetésekre *The Closing Circle* című könyvében,²⁰ amely szerint a második világháború hozott fundamentális változást az embernek a Földhöz való viszonyában, és ennek oka elsősorban a termelési struktúrák megváltozásában, az atomenergia felemelkedésében, valamint a szintetikus kemikáliák elter-

jedésében keresendő. Mindez felgyorsította és visszafordíthatatlanná tette az ökológiai feltételekben bekövetkezett változásokat. Az ökológiai indíttatású marxista gondolkodás szkeptikusan viszonyul az antropocénhez: Hamilton és Grinevald például inkább a Föld természettörténete emberi eredetű töréspontjának tekinti korszakunkat, semmint az antropocentrikus bioszféra fejlődése következő állomásának.²¹ Fontos megjegyezni, hogy az emberi történelem során a termelés mennyiségi karakterében végbement változások minőségi átalakulássá álltak össze az antropocénben, és mindez átcsapott a posztvilágháborús időszak átalakulási és felgyorsulási periódusába. Foster mindehhez hozzáteszi:²² nem lehet véletlen, hogy mindez egybeesett a 1960-as évektől kezdve a kibontakozó zöld mozgalmissággal. Álláspontom szerint fontos kontinuitást jelent, és az egész (tehát nem marxista és nem ökológiai) baloldal számára tanulsággal szolgálhat, hogy amíg az ipari forradalom kizsákmányoló jellegére reagálva munkásmozgalmak jöttek létre, addig a globális kapitalizmus globális kizsákmányoló jellegére transznacionális zöld mozgalmak szerveződtek, amelyek ugyan nem osztályalapon vagy osztályszolidaritás mentén kezdték el megszervezni a társadalmak különbözőféle csoportjait, de a bolygónkért, mikro- és makrokörnyezetünkért érzett szolidaritás alapján. Foster úgy véli, hogy „ökológiai felvilágosodás”²³ küszöbén állunk, és az ökológiai marxizmus, illetve tágabban az egész baloldal számára az az alapvető kérdés, hogy elméleti és gyakorlati szinten hogyan tud hozzájárulni az antropocén által jelentett kihívásokhoz. Úgy vélem, az ökológiai marxizmus olyan intellektuális erőforrásokkal rendelkezik, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy tágabb paradigmaként és világnézetként bennük értelmezzük ezeket a problémákat.

Az antropocén feszítő dilemmái és az ökológiai marxizmus

■ Ezúttal az ökológiai marxizmus által felvetett központi problémák²⁴ közül három olyanra hívom fel a figyelmet, amelyek kulcsfontosságúak az antropocénben: az antropocentrikus megközelítésre, a politikai szubjektum kérdésére, végül pedig a kapitalizmus és az industrializmus dilemmájára.

Antropocentrikus megközelítés és ökológiai marxizmus

■ Az ökológiai marxizmusok – mint láthattuk – sokszínű irányzatok ugyan, de antropocentrikusak – habár nem a kapitalista-technokrata értelemben – és humanisták. Visszautasítják a bioetika és a természet misztifikálását, és persze bármilyen fajta antihumanizmust, ugyanakkor komoly jelentőséget tulajdonítanak az emberi spiritualistának, és úgy vélik: utóbbi ahhoz szükséges, hogy elégedettek legyünk a természet és az immateriális szféra kölcsönhatása által befolyásolt életünkkel. Az ökológiai marxista megközelítés pozitív emberképen alapul, s tagadja, hogy az ember alapvetően szennyező természetű lenne, vagy bűnösen önhitt, kapzsi, agresszív, túlzottan versenycentrikus, illetve egyéb módokon „barbár”. Ha az emberek mégis ezeket a jelenségeket produkálva viselkednek, az nem a megváltoztathatatlan genetikai örökségünk miatt van így, de nem is a korrupciós bűnbeesésre vezethető vissza: az ökológiai marxizmus szerint sokkal valószínűbb, hogy az ilyen deviáns magatartások az uralkodó társadalmi-gazdasági rendszer termékei. A társadalom számára nem lehet valamifajta külsődleges tényező a nem emberi természet, amelyet uralmunk alá kell hajtani. Ugyanakkor a természet, amit a mindennapokban felfogunk, az az embe-

ri társadalom szempontjából tekintett és „legyártott” projekció. Pepper szerint a természettől való illetén elidegenedéssel tulajdonképpen önmagunk egy részétől kerülünk egyre távolabb.²⁵ Mindez azzal lenne kezelhető, ha a természethez való viszonyunk feletti kollektív kontroll kisajátításáról lemondanánk, mondjuk például a termelőeszközök közös tulajdonba vételével: manapság ugyanis ember és természet viszonyának középpontjában egyértelműen a termelési (a természet vonatkozásában: kiaknázási) viszonyok állnak, holott ez korántsem fedti le a kapcsolatrendszer komplexitását. Az ökológiai marxista nézőpont szerint nem szabadna uralni vagy kizsákmányolni a természetet abban az értelemben, hogy megpróbáljuk átlépni annak alapvető határait és törvényeit, viszont kollektíven kellene kontrollálni (például tervezéssel) az ember és természet viszonyát a közérdek kibontakoztatása végett. Pepper szerint²⁶ az erőforrásokkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszok messze nem merülnek ki pusztán az elosztási ügyekben. Az ökológiai marxisták úgy vélik, hogy a történelmi korlátoknak nincs közvetlen jelentőségük az emberi (gazdasági) növekedés szempontjából, ugyanakkor az kétségtelen, hogy vannak olyan végső, természete korlátok, amelyek megvonják az emberi expanzió határait.

A termelés természeti korlátai azonban nem lehetnek univerzálisak, s korántsem lehet minden termelési korlát egyformán érvényes minden termelési módra. A termelési módok megváltoztatása a hozzájuk kapcsolódó szükségletek, továbbá az erőforrásokhoz való viszonyulások átalakítását is jelenti, mindez pedig kihathat egy sor megoldásért kiáltó ökológiai problémára. Az ökológiai marxizmus célul tűzi ki a szükségletek megváltoztatását és a társadalmi jólét újradefiniálását, amely magában foglalja a mindenkinek kijáró, észszerű, materiális jólétet. Ezeket a materiális szükségleteket pedig a szocialista termelés segítségével kívánja kielégíteni, hiszen így a szükségleteknek igenis lesznek határai, még akkor is, ha szocialista fejlődéssel az általános emberi szükségletek egyre kifinomultabbakká válnak, és folyamatosan gazdagodnak. Önmagában nem lehet elutasítani a termelést és az ipart. A kapitalizmus kezdetben fejlesztette a termelőerőket, de mára akadályozza azok ésszerű fejlődését. Éppen ezért kell azt felváltani a szocialista fejlődéssel, amelyben a technológia a természethez (benne az emberhez) alkalmazkodik, és amely kifejleszti és megerősíti önmagában a termelők feletti ellenőrzést. A tervezés ezért alapvetően fontos a szocialista fejlődés számára, méghozzá az államhoz vagy más hasonló intézményhez kapcsolódva. Frankel szerint: „az állam és pénz nélküli, kis léptékű közösségek vagy más informális alternatívák nem életképesek komplex adminisztratív és társadalmi struktúrák nélkül, amelyek a demokratikus részvétel lehetőségét, a polgári jogokat és a gazdasági erőforrások egyenlőségre törekvő koordinációját garantálják.”²⁷

Mindez magában foglalja a világméretűség és a kölcsönösség kritériumát, valamint az erőforrások a szükségletekhez (és nem a pénzhez) igazodó fejlesztését és elosztását, amelyek mind-mind ökológiai marxista igények. A termelés nem épülhet a bérabszolgaságra, hanem sokkal inkább az önkéntes jellegű munkára, ahol a legtöbb ember önmagát akarja megvalósítani, és tekintettel van másokra. Így aztán az individuális vágyak nagyrészt összeegyeztethetőek lesznek az erős közösségi ethosszal, ugyanakkor az kétségtelen, hogy néhány mostani szabadságjog (pl. a földtulajdonlás) el fog veszni, s az emberek érzékelni fognak olyan irányú kényszereket és nyomásokat, hogy ne „potyautasok” legyenek.

Marxista politikai szubjektum az antropocénben

■ A következő probléma- és dilemmakomplexum az ökológiai marxizmusban megjelenő kortárs politikai szubjektumra vonatkozik. Az ökológiai marxisták természetesen tisztában vannak azzal, hogy politikai szempontból hallatlanul fontos a kapitalizmus ökológiailag destruktív terjeszkedésének megkérdőjelezése, ugyanakkor mindig vonakodva figyelik az industrializmussal és fejlett technológiáival szemben álló ökológiai megközelítéseket. Mindez egyre kevésbé van összhangban a meghatározó zöld álláspontokkal, amelyek azt vallják, hogy a tőkefelhalmozás folyamatának túlnyomóan negatív ökológiai és társadalmi hatásai vannak. Az ökológiai marxizmusok nem fordítottak sok figyelmet a munkásszövetkezetek által kidolgozott ökocentrikus politikai projektek felől érkező, esetleg pozitív tapasztalatok integrálására. A munkahelyi demokratikus öngazgatásban megbúvó zöld érdekek mostanság bontakoztak tovább olyan alternatív tendenciákká, mint a közösselalapú termelés vagy a cserekereskedelmi hálózatok. Megfigyelhető az az alapvető ellentmondás, hogy amíg az ökológiai marxisták ujjonganak ezekért az alternatív, kis léptékű termelési módokért, támogatják a zöldek univerzális alapjövedelem-ötletét, addig ezekre a tendenciákra úgy tekintenek, mint amelyek elégtelenek a demokratikus gazdasági kormányzás biztosításához. Mindez megköveteli egy olyan nemzetközi társadalmi mozgalom életre hívását, amely kihívást intéz a kapitalista termelési viszonyok irányába. A zöldek – akik szerint a munkások érdekeltek a produktivista felfogásban – erős kritikával szemlélik azt a marxista tézist, mely szerint a szervezett munkásság lesz az a katalizátor, amely elindítja majd a progresszív társadalmi és ökológiai változásokat.²⁸

Mason szerint²⁹ a kapitalista munkaszerveződés egyeduralkodása, valamint a természet egyre gyorsuló mértékben történő áruvá válása minden eddiginél jobban szükségessé teszi a munkás- és a környezeti mozgalmak közötti szoros együttműködést. Az ökológiai marxisták azt hangsúlyozzák, hogy az emberek mindennapi élet- és munkafeltételi valójában környezeti kérdésnek minősülnek. A szakszervezeteknek azt kell felismerni és felismertetni, hogy a bérjövédelmet és a munkafeltételeket az új foglalkoztatási struktúrák elterjedése veszélyezteti leginkább. A kapitalista termelési viszonyok éppolyan kizsákmányoló mechanizmusokat működtetnek a munkások, valamint a házimunkát végző nők esetében, mint a környezeti költségek közösségre való terhelése terén. Vagyis azok a feminista érvelések, amelyek a nőkre rakódó terhekre hivatkoznak, itt is alkalmazhatóak. A családjuk alapvető szükségleteinek ellátásáért küzdő nőkre aránytalanul nagy felelősség hárul, ami mindezt eminens környezetpolitikai ügyé avatja.

Ahhoz, hogy a társadalmi szükségletek igazságos meghatározása feletti kontrollt visszanyerjük, mindenképpen szükséges a zöld marxisták szerint, hogy bár demokratikus keretek között, de hadjáratot indítsunk a vállalati tőke gazdasági szuverenitása ellen, amely kizsákmányoló termelési módokat és fenntarthatatlan fogyasztási szokásokat diktál. A termelési döntések kapcsán az igazságos részvétel elvének érvényesítése megtöri azt a liberális tabut, amely szerint ezek a viszonyok mentesek lennének a demokratikus alapelvektől, vagyis az igazságosságra törekvő marxista felfogások radikalizálják a demokrácia eszméit. Mindez élesen világít rá a környezeti erőforrások felhasználása kapcsán világszerte tapasztalható társadalmi, térbeli és időbeli igazságtalanságokra.

■ A marxizmus és az ökológizmus közötti első és talán legfontosabb egyet nem értés a fennálló társadalom betegségeinek forrását illetően áll fenn. Amíg a marxisták a kapitalizmust, addig az ökológisták az industrializmust teszik felelősé. A zöldek éppen az industrializmusellenességük okán vélik úgy, hogy az ökopolitika lényegében a bal- és a jobboldal meghaladása. Ebből fakad az, hogy a kapitalista és szocialista struktúrák hasonlóságaira irányítják rá a figyelmet: mind a két rendszer az abbéli hitet erősítette, hogy a saját lakosság szükségleteinek kielégítéséhez a gazdasági növekedés maximalizálására kell törekedni. A kapitalizmus és a szocializmus közé az industrializmus ernyője alatt tett egyenlőségjel miatt a zöldeket igen sok marxista kritika érte, s a marxisták kötve az ebet a karóhoz modern problémáink középpontjába a kapitalizmust helyezték. Az ökológiai marxista kritikák táptalaja nem az volt, hogy nem fogadták el a környezeti problémák feszítő erejét, hanem az, hogy álláspontjuk szerint maga a kapitalizmus használja fel az ipart az igen gyakran szükségtelen profitmaximalizálás érdekében, s ez okozza a valódi ökológiai krízist. David Pepper szerint a kapitalizmus középpontjában az árutermelésre alapozott tőkefelhalmozás áll. A kapitalizmus szükségszerű velejárói a periodikusan visszatérő túltermelési válságok, amelyeket többnyire úgy kezelnek a piacok irányítói, hogy mesterségesen új szükségleteket kreálnak, és persze globálisan kiterjesztik a kapitalizmus rendszerét új vásárlókat és új piacokat kebeleztve be. A termelés és a fogyasztás e dinamikája magában foglalja azt, hogy a kapitalizmus szükségszerűen és állandóan veszélyezteti és elpusztítja a természetet.³⁰ Ebben az értelemben tehát a kapitalizmus a politikai ökológia előfeltétele.

James O'Connor – Marx után – úgy véli, hogy a kapitalizmus önnön sírját ássa meg, méghozzá a termelési erők/viszonyok és a termelés feltételei között meghúzódo ellentmondások miatt. O'Connor szerint ez a kapitalizmus „második ellentmondása”, amelynek értelmében „a kapitalista termelési viszonyok és termelőerők együttes ereje önpusztítóvá válik azzal, hogy elsorvasztja és elpusztítja – semmint hogy újratermelje – önnön előfeltételeit”.³¹ Jó példa mindeerre maga az antropocén: a globális felmelegedés, a savas esők, a talaj szikesedése, a mérgező növényvédők szereke – hiszen mindegyik következménye a kapitalizmusnak, s egyúttal veszélyezteti is annak profitját. A „második ellentmondás” lehetőséget biztosít a rendszer ellenzékének a megszerveződésére, amelyet ezúttal nem a munkásmozgalmakban, hanem az új társadalmi mozgalmakban kell keresni, amelyek magukban hordozzák azon körülmények megváltoztatásának lehetőségét, amelyek ellen megszerveződtek. Óriási diskurzus alakult ki az O'Connor-féle „második ellentmondás” tézise körül, különösen a *Capitalism, Nature, Socialism*³² című folyóiratban. A tézis egyben a zöldek (akik szerint az industrializmus a környezeti károk valódi felelőse) és az ökológiai marxisták (akik szerint a kapitalizmus nemcsak önmagában a környezeti krízis okozója, de egyben az az értelmezési keret is, amelyet e krízis megoldása végett meg kell haladni) közötti mélyülő szakadékra is rámutat.

Joe Weston szerint mindez maga után vonná a klasszikus marxista alapelvek és gyakorlatok újrafogalmazását, méghozzá azon az alapon, hogy „minden környezeti probléma mögött virtuálisan a fizikai és társadalmi szegénység húzódik meg”.³³ Pepper hasonló megállapításra jut: „Ahogyan az 1992-es riói Föld-csúcs megmutatta, a globális környezeti politika legalapvetőbb kérdései a társadalmi igazságosság, a vagyonok elosztása, a termelési eszközök – különösen a föld – fe-

letti tulajdonjog és kontroll körül forognak.”³⁴ A szegénység tehát a forrása a legtöbb környezeti problémának, és a vagyonok hosszú távú átstrukturálása lehet a megoldás. Úgy is mondhatjuk, hogy a szegénységre mért csapás egyúttal a kapitalizmusra mért csapás is lenne, s ezzel közelebb kerülnénk egy lépéssel a környezeti hanyatlás megállításához.

Következtetések

■ A tanulmányban rávilágítottam arra, hogy az antropocén jelenvalósága és fogalmi konstrukciója jelentős hatást gyakorolt az ökológiai marxizmusok különféle irányzataira, egyúttal pedig magának az antropocénnek mint az ember és természet közötti dialektikus kapcsolatnak mindig is középponti szerepe volt az ökológiai marxizmus meghatározó irányzataiban. Ennek kapcsán pedig három olyan kulcsfontosságú problémát elemeztem, amely roppant dilemmákkal terheli meg az antropocén ökológiai marxizmusát. Ugyanakkor érdemes azt hangsúlyozni, hogy a posztmodern baloldaltól, sőt egyes marxista irányzatok perspektívájából az ökológiai marxizmus és a nem marxista ökológiai politika ilyenét megközelítéseit „alarmistaként” és „baloldali apokaliptikus” víziókként bélyegzik meg.³⁵ Mindez arra vezethető vissza, hogy a nyugati marxizmus elutasította az ökológiai marxizmus középpontjában elhelyezkedő dialektikus természet- és társadalomszemléletet, valamint a természettől való elidegenedés gondolatát. Az ökológiai marxizmus pótolni igyekszik a nyugati marxizmus ezen természet iránti „vakságát”, s úgy vélem, hogy az antropocén itt elemzett és ezen túl felvethető kortárs problémái kapcsán felvethető, hogy a posztmodern baloldali elméletnek és gyakorlatnak figyelembe kellene vennie az ökológiai marxista gondolkodás megközelítéseit. Ugyanakkor azt is érdemes hozzátenni, hogy vannak olyan megközelítések, amelyek szerint az ökológiai marxizmus materialista/naturalista alapállása éppen hogy antiökológiai attitűdöt jelent, hiszen a természeti törvények elfogadásával legitimálja a kegyetlen technológiák dominanciáját a természet kizsákmányolásában.³⁶ Slavoj Žižek szerint el kell vetni a fiatal Marx természetre vonatkozó megfontolásait, valamint humanizmusát, ugyanis ez a humanizmus és így az antropocentrikus megközelítés is tulajdonképpen a természet ellen bontakozik ki.³⁷ Mindezek további dilemmákkal telítik korszakunknak, az antropocénnek a vitáit: az embernek mint geológiai erőnek a tételezése magának az emberiségnek a naturalizálása-e, vagy éppen fordítva, maga az antropocén a végső antropocentrikus struktúra? Hogyan lehet az ökológiai problémákat ebben a keretrendszerben kritikai szempontból artikulálni? S az antropocén tételezése nem tekinthető az ökológiai válság ezentúl társadalmi váltsággént való tételezésének és egyúttal elfogadásának?

■ JEGYZETEK

1. Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Anthropocene>
2. *The Anthropocene epoch: scientists declare dawn of human-influenced age*. Guardian 2016. augusztus 29. <https://www.theguardian.com/environment/2016/aug/29/declare-anthropocene-epoch-experts-urge-geological-congress-human-impact-earth>
3. Forrás: <http://editors.eol.org/eoearth/wiki/Anthropocene>
4. Paul J. Crutzen: *Geology of mankind*. Nature 2002. 415. 23. 2002. január 3. <https://www.nature.com/nature/journal/v415/n6867/full/415023a.html>
5. Uo.
6. Bellamy John Foster: *Marxism in the Anthropocene: Dialectical Rifts on the Left*. International Critical Thought 2016. Vol. 6. No. 3. 393–421.
7. Az irányokat illetően lásd Antal Attila: *Ökopolitika, ideológia, baloldal*. A baloldali környezetpolitika elméleti alapjai. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2014 és Antal Attila: *Marx, marxizmus, ökopolitika*. In: Marosán Bence

- Péter (szerk.): *Elidegenedés és emancipáció – Karl Marx és a Gazdasági-filozófiai kéziratok*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2016.
8. Bellamy John Foster: i. m. 395.
9. A természet dialektikus felfogásának kidolgozója Friedrich Engels, aki az 1883-as befejezetlen *A természet dialektikája* című munkájában megkísérli a marxista elveket, különösen a dialektikus materializmust a természettudományokra alkalmazni. Ebben a munkában Engels azt a feladatot tűzi ki, hogy az emberiség megértse a természet törvényeit és különösen az emberi beavatkozás természetére gyakorolt hatásait. Engels szemléletének fontos sajátossága, hogy az emberi cselekvés társadalmi és természeti hatásait egyszerre vizsgálja. Lásd részletesen Friedrich Engels: *A természet dialektikája*. Szikra, 1953.
10. Bellamy John Foster: i. m. 395–396.
11. Alfred Schmidt: *The Concept of Nature in Marx*. New Left Books, London, 1971.
12. Antal Attila: *Marx, marxizmus, ökolitika*.
13. Bellamy John Foster: i. m. 396.
14. Uo. 396.
15. Uo. 397.
16. Uo. 393.
17. Uo. 393–394.
18. Karl Marx – Friedrich Engels: *Collected Works*. International Publishers, New York, 1975.
19. E. V. Shantser: *The Anthropogenic System (Period)*. In: *The Great Soviet Encyclopedia*. Vol. 2. Macmillan, New York, 1973. 139–144.
20. Barry Commoner: *The Closing Circle: Nature, Man and Technology*. Bantam, New York, 1971.
21. Idézi Foster: i. m. 394.
22. Uo. 393.
23. Uo. 393.
24. Antal Attila: *Ökopolitika, ideológia, baloldal*.
25. David Pepper: *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*. Routledge, London & New York, 1993.
26. Uo.
27. Boris Frankel: *The Post-industrial Utopians*. Polity Press, Oxford, 1987. 270.
28. Egy másik megközelítés szerint éppen a munkások és a környezetvédők stratégiai szövetsége hozhat előbb-utóbb fordulatot a zöld ügyben, ugyanis a munka és a környezet közötti konfliktus csak látszólagos, és az egész csak neoliberális kitaláció. Lásd erről Stefania Barca: *Environmentalists and workers of the world, unite!* 2014. Forrás: Roarmag.org.
29. Michel Mason: *Environmental Democracy*. Earthscan, London, 1999. 45.
30. David Pepper: *Anthropocentrism, humanism and eco-socialism: a blueprint for the survival of ecological politics*. Environmental Politics 1993. 2(3). 428–452.
31. James O'Connor: *The Second Contradiction of Capitalism*. In: Ted Benton (ed.): *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice*. Verso, London, 1993.
32. <http://www.cnsjournal.org>
33. Joe Weston (ed.): *Red and Green*. Pluto, London, 1986. 4.
34. David Pepper: *Anthropocentrism, humanism and eco-socialism*. 429.
35. Bellamy John Foster: i. m. 398.
36. Slavoj Žižek: *Less than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. Verso, London, 2013.
37. Uo. 373.

